

Schaktövervakning Kalvsvik

Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning
samt antikvarisk kontroll

Kalvsvik 16:1 m.fl
Österhaninge socken
Haninge kommun
Stockholms län

Britta Kihlstedt & Henrik Runeson



Schaktövervakning Kalvsvik

Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning
samt antikvarisk kontroll
Kalvsvik 16:1 m.fl.
Österhaninge socken
Haninge kommun
Stockholms län

Britta Kihlstedt & Henrik Runeson

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2013

Omslagsfoto: Från vänster: Schaktning vid Kalvsvik december 2012. Foto från öster Britta Kihlstedt samt Schaktningar kring Sanda gård juni 2013. Foto från väster: Henrik Runeson.

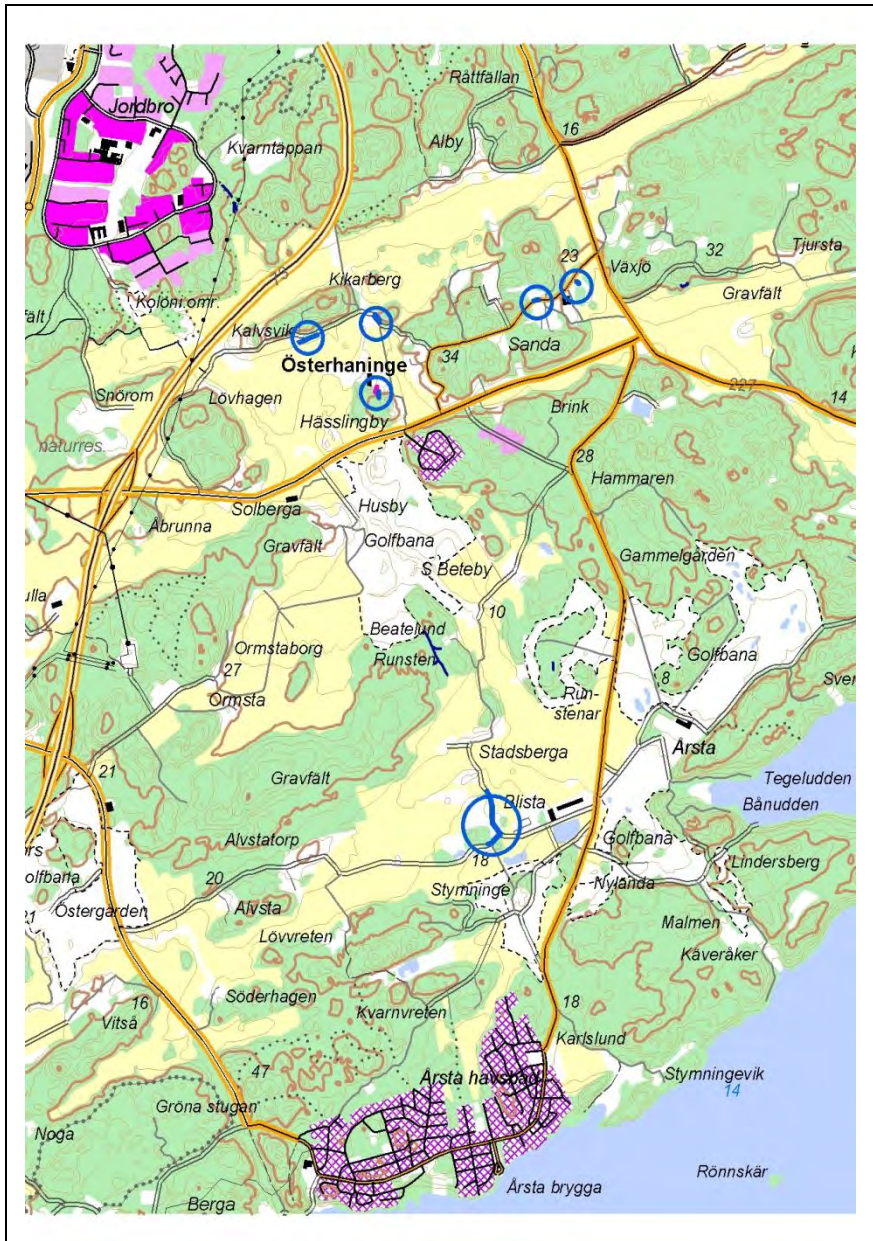
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-262-3

Tryck: Just Nu, Västerås 2013.

Innehåll

Innehåll.....	4
Sammanfattning.....	5
Bakgrund	5
Syfte och metod.....	5
Natur- och kulturmiljö	6
Resultat	6
Referenser.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter	12
BILAGA 1. Schaktbeskrivningar.....	13



Figur 1. De kontrollerade sträckorna markerade med blått. Utdrag ur Digitala terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har utfört en arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning på fyra platser i Kalvsvik och Stadsberga (Område 1–2 och 4) i Österhaninge socken, samt antikvarisk kontroll på två platser nära Sanda gård (Område 5–6), också i Österhaninge socken och Haninge kommun. Arbetet föranleddes av planerad nedläggning av elkabel och uppförande av kabelskåp. Inget av antikvariskt intresse framkom i något av schakten.

Inom ett område (Område 3) hade schaktningar i samband med ett kabelskåp redan skett när arkeolog kom till platsen. Det obevakade schaktet låg som närmast 30 m från ett registrerat gravfält Västerhaninge 407:1. Inga tecken på att lämningar skadats kunde dock ses i det delvis ifyllda schaktet.

Bakgrund

Områdena där schaktövervakningarna och de antikvariska kontrollerna genomfördes ligger sydöst om Jordbro, en av Stockholms södra förorter. Arbetet föranleddes av planerad nedläggning av elkabel och uppförande av kabelskåp. Uppdragsgivare var ONE Nordic som också svarade för kostnaderna. Förundersökningen utfördes efter beslut från Länsstyrelsen i Stockholms län (dnr 431-6154-2012).

Mot bakgrund av fornlämningsbilden bedömde Länsstyrelsen att förhistoriska kulturlager och konstruktioner skulle kunna påträffas i samband med kabelschaktningen.

Syfte och metod

Inom de områden (1–4) där en förundersökning i form av schaktövervakning skulle genomföras var syftet att klargöra om förhistoriska lämningar berördes av schaktningen. I den mån sådana påträffades var uppdraget att dokumentera och ta bort dessa, under förutsättning att de inte krävde mer omfattande undersökning och dokumentation. Om mer omfattande lämningar påträffades skulle Länsstyrelsen kontaktas för att ges möjlighet att pröva ärendet på nytt.

Även inom de områden (5–6) där en antikvarisk kontroll skulle genomföras var syftet att klargöra om fornlämningar berördes. Inom dessa områden fanns dock inte tillstånd att undersöka och dokumentera eventuella lämningar, utan syftet var här att styra undan schaktningen, så att lämningarna inte kom till skada. Om detta inte var möjligt skulle arbetet stoppas och Länsstyrelsen kontaktas.

Schakten inom de aktuella partierna grävdes skiktvis med en smal planeringsskopa (ca 0,5 m bred) ned till ca 0,7 m djup. Relevanta nivåer rensades vid behov med fyllhammare och skårslev. I den mån enstaka anläggningar, färgningar eller kulturpåverkade lager påträffades genomgrävdes dessa helt eller delvis med skårslev. Fynd skulle noteras och dokumenteras vid behov, men inte tillvaratas, utan återföras till schakten. Dokumentation av schakt och eventuella påträffade lämningar gjordes genom beskrivning, fotografering och inmätning med GPS.

Natur- och kulturmiljö

Området utgör ett svagt kuperat odlingslandskap där de uppodlade, lägre markerna domineras av glaciala och postglaciala silt- och lerjordar. Den odlade marken bryts av mindre, skogklädda bergs- och moränhöjder, vilka ofta hyser områdets bebyggelse. Genom området rinner två åar, vilka löper samman vid Hässlingby för att längre söderut rinna ut i Blistafjärden vid Årsta slott. Nivåerna i området varierar i allmänhet mellan ca 10 och 40 m ö.h. Sydväst om området löper den nordost-sydvästligt orienterade Stockholmsåsen med sina sandiga isälvsavlagringar och norr om denna finns mer höglänta skogsmarker upp mot Hanveden.

De äldsta spåren efter bosättning i området härrör från stenålder och är främst koncentrerade till åssträckningen och de mer höglänta områdena i norr. Först under övergången mot bronsålder blev den aktuella dalgången attraktiv för bebyggelse i och med att Östersjöns vikande strandlinje frilade omfattande strandängar, lämpliga för bete. Lämningarna från denna tid utgörs av enstaka gravrösen i krönlägen och ett stort antal hållristningar i form av skålgropsförekomster i hållar och block i anslutning till odlings- och betsmarkerna.

Från äldre järnålder finns en mer omfattande bebyggelse i området att döma av de gravar och gravfält, och också enstaka fornborgar, som är registrerade i området. Boplatslämningar från denna period är kända från Åbrunna och Ribby, där komplexa lokaler med lämningar efter bosättning och metallhantverk från perioden undersökts (Strucke & Holback 2006; Strucke 1998). Inte långt därifrån, i Jordbro, finns också några av Mälardalens största gravfält från äldre järnålder, vilket tyder på att området utgjort en centralbygd av betydelse under denna period.

Fornlämningsskildern i närområdet domineras dock av lämningar från yngre järnålder och medeltid. De många gravfälten tyder på att området var en tätt befolkad bygd vid järnålderns slut. Den fortsatta strandförskjutningen hade nu format det landskap vi ser idag och det är under denna tid som den historiska bygden och de historiska byarnas lägen etableras. De flesta byarna i området har belägg från medeltid, men det ålderdomliga namnskicket och förekomsten av järnåldersgravfält intill bytomterna tyder på att byarna har sina rötter i järnålder.

Under 1600-talet bildades flera säterier i området, bland annat Hässlingby, och storgodsdriften har delvis präglat landskapet. Området ingår i det riksintresseklassade "Österhaningebygden" (AB 19), som beskrivs som en centralbygd med ett rikt fornlämningsbestånd, förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet med storgods av medeltida ursprung, sockencentrum med medeltida kyrka och gamla bymiljöer.

Resultat

Schaktövervakning

Område 1, RAÄ Österhaninge 172:1 och 172:2

Kabelsträckningen löper i åkermarken söder om ett långsträckt skogsbevuxet höjddparti. På höjdstråket ligger ett bronsåldersröse i krönläge, en fornborg och två gravfält. Ett av gravfälten ligger omedelbart intill Kalvsviks bytomt, vilken är skriftligt

belagd från år 1385 (Sofi Ortnamnsregistret). Gravfältet indikerar att byn har rötter i järnålder och äldre skrivningar (*Kalsui, Kalsvi*) att det tidigare legat en kultplats, ett "vi" på platsen. Flera hållristningar i form av skålgropsförekomster finns i berghällar längs höjdens kanter, exponerade mot åkermarken. En av dessa (RAÄ 172:2) ligger på en bergsklack direkt intill åkermarken i söder och ca 20 m norr om denna ligger en hög, RAÄ 172:1.

Kabelsträckningen löpte i nordöst-sydvästlig riktning i den flacka åkermarken ca 6 m söder om RAÄ 172:2. Schaktningen följdes längs en ca 70 m lång sträcka mittför fornlämningen. Jordarten utgjordes av silt/lera. Inom två partier framkom spår efter kulturpåverkan. I den östra delen fanns spridda kolfragment och ställvis en svag mörkfärgning i övergången mellan ploglager och underliggande lera, möjligen rester efter ett äldre kulturlager. Här fanns också en osäker anläggning i form av ett mörkfärgat stråk tvärs över schaktet innehållande kolspliter, stänk av bränd lera(?) och ett fragment av ett kraftigt korroderat järnföremål. I anläggningen påträffades dock också ett tegelfragment, vilket antyder en senare datering. I schaktets västra del framkom en mindre nedgrävning med en mörkgrå fyllning innehållande enstaka kolspliter. Samtliga lämningar är alltför osäkra för att bedömas som fornlämningar.

Område 2, RAÄ Österhaninge 418:1

RAÄ418:1 är ett omfattande gravfält från järnålder. Enligt inventeringsuppgifterna innehåller det ca 75 gravar, varav huvuddelen utgörs av runda stensättningar, men även högar, rektangulära och tresidiga stensättningar förekommer. Gravfältet ligger på ett lågt, skogsbevuxet höjdparti, ca 25 m ö.h. Vägen mot Kalvsvik löper längs gravfältets östra kant och den planerade kabelsträckningen.

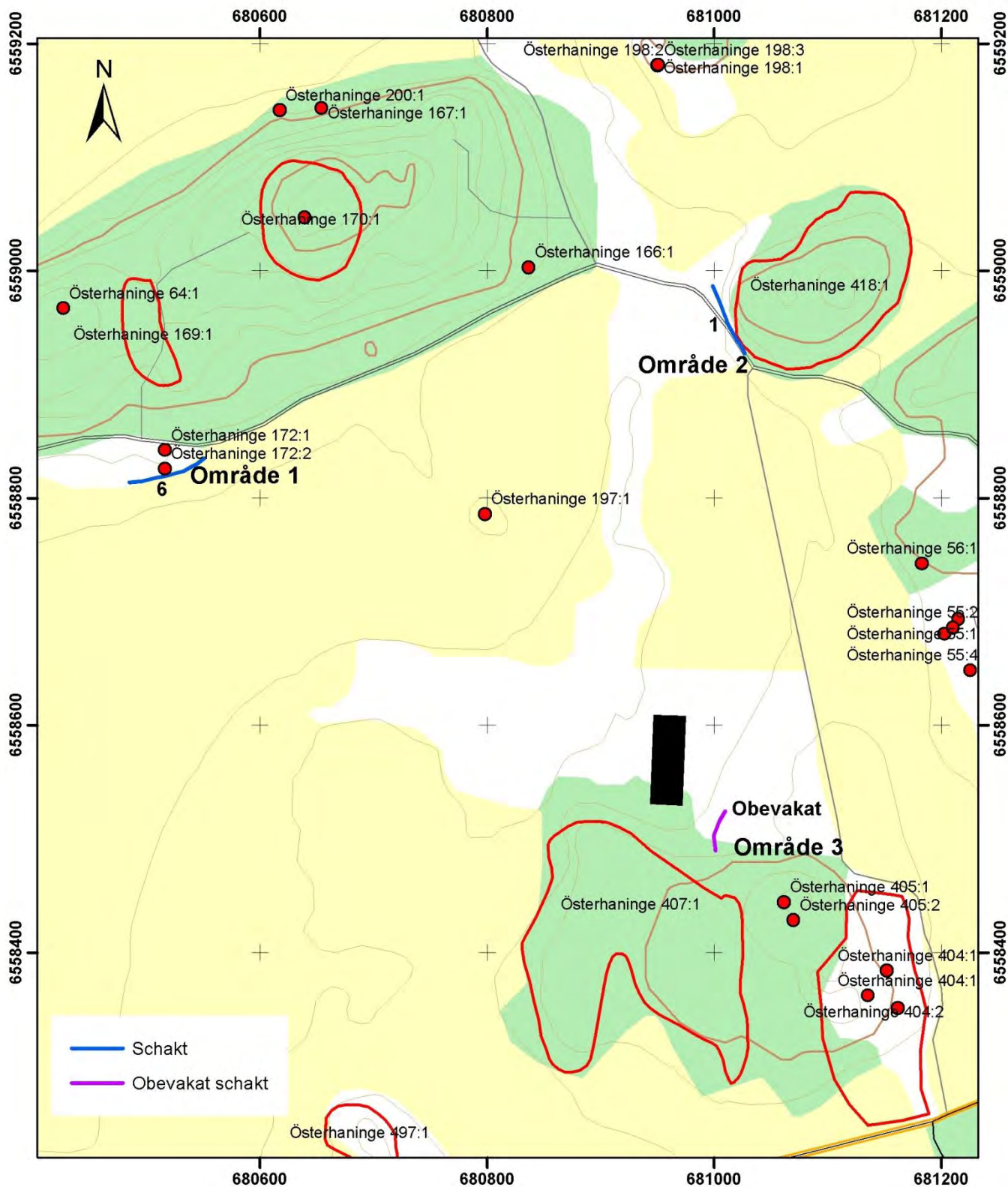
Inget av antikvariskt intresse fanns i kabelschaktet vilket drogs omedelbart öster om en grusväg, i vägdiket.

Område 3, RAÄ Österhaninge 407:1.

På ett flackt höjdparti ca 300 m väster om Österhaninge kyrka ligger Hässlingby, ett tidigare skattehemman vilket ombildades till säteri 1664 (Kulturmiljöer i Stockholms län). Också Hässlingby kan misstänkas ha förhistoriska rötter mot bakgrund av det stora gravfält som ligger intill bytomten (RAÄ 407:1). Det innehåller ca 150 gravar, bland annat några storhögar, vilket indikerar förekomsten av en järnåldersgård av betydelse. Ca 40 m öster om gravfältet finns två skadade högar, vilket kan tyda på att gravfältet ursprungligen haft, eller har, en större utbredning än vad som idag är synligt ovan mark.

Vid tiden för schaktövervakningen i juni 2013 hade grävarbetet redan gjorts. De entreprenörer som utförde arbetet på denna plats (inte samma firma som gjorde övriga delar) hade genom missförstånd inte haft tillgång till kartmaterialet från länsstyrelsen (via ONE Nordic).

I samband med schaktövervakningen vid de andra områdena inspekterades det delvis igenfyllda schaktet. Det 40 m långa schaktet som grävdes för det nya kabelskåpet ligger ca 30 m norr om gravfältets begränsning nedanför en brant sluttning. Gravfältet ligger i huvudsak på höjden ovanför. Inga stenar eller dylikt, som kunde indikera skadade gravar, fanns i den igenfyllda delen av schaktet. I den sydligaste delen av schaktet, som fortfarande låg öppet, syntes inte heller några stenar i dumphögar eller schaktkanter.



Figur 2. De områden (Område, schakt nr 6 och område 2, schakt nr 1) som schaktövervakades markerade med blått. Det obevakade schaktet i område 3 markerat med violett. Skala 1:5 000.

Område 4, RAÄ Österhaninge 69:1-2, 469:1 och 468:1

2,5 km söder om Österåker kyrka passerar ledningssträckningen Blista, ytterligare en av de byar i området med skriftliga belägg från medeltid. På kartorna från 1600- och

1700-tal framgår att bebyggelsen har varit uppdelad i en sydlig och en nordlig del, RAÄ 67:1–2 respektive RAÄ 67:1 (Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriverkets arkiv). Båda är idag övergivna och utgör fasta fornlämningar. Söder om den norra delen av bytomten finns ett gravfält, RAÄ 469:1, bestående ett 20-tal gravar Ca 25 m väster om gravfältet finns en ensam hög registrerad, vilket kan indikera att gravfältet har/har haft en större utbredning än den idag registrerade. Ytterligare ett gravfält ligger ca 75 m sydväst om det förstnämnda, RAÄ 486:1. Detta innehåller ca 50 gravar och väster om den södra bytomtsdelen ligger ett tredje gravfält, RAÄ 67:1, med ca 30 gravar. Kabelsträckningen löper längs vägen söder om RAÄ 486:1, upp mellan högen och det norra gravfältet och passerar förbi den norra delen av Blista gamla tomt. som ligger på ett flackt höjdparti ca 20 m ö.h. i öppen hagmark.

I området övervakades två schakt på varsin sida av en asfaltsväg. Schakten var förlagda till dikesrenen längs asfaltsvägen och en något mindre grusväg. En mindre del av sträckningen passerade utkanten av gravfältet Österhaninge 469:1, men inget som tydde på att några gravar eller andra anläggningar berördes av schaktningen Inget av antikvariskt intresse noterades inom den sammanlagt

Antikvarisk kontroll

Område 5, RAÄ Österhaninge 701 och 708.

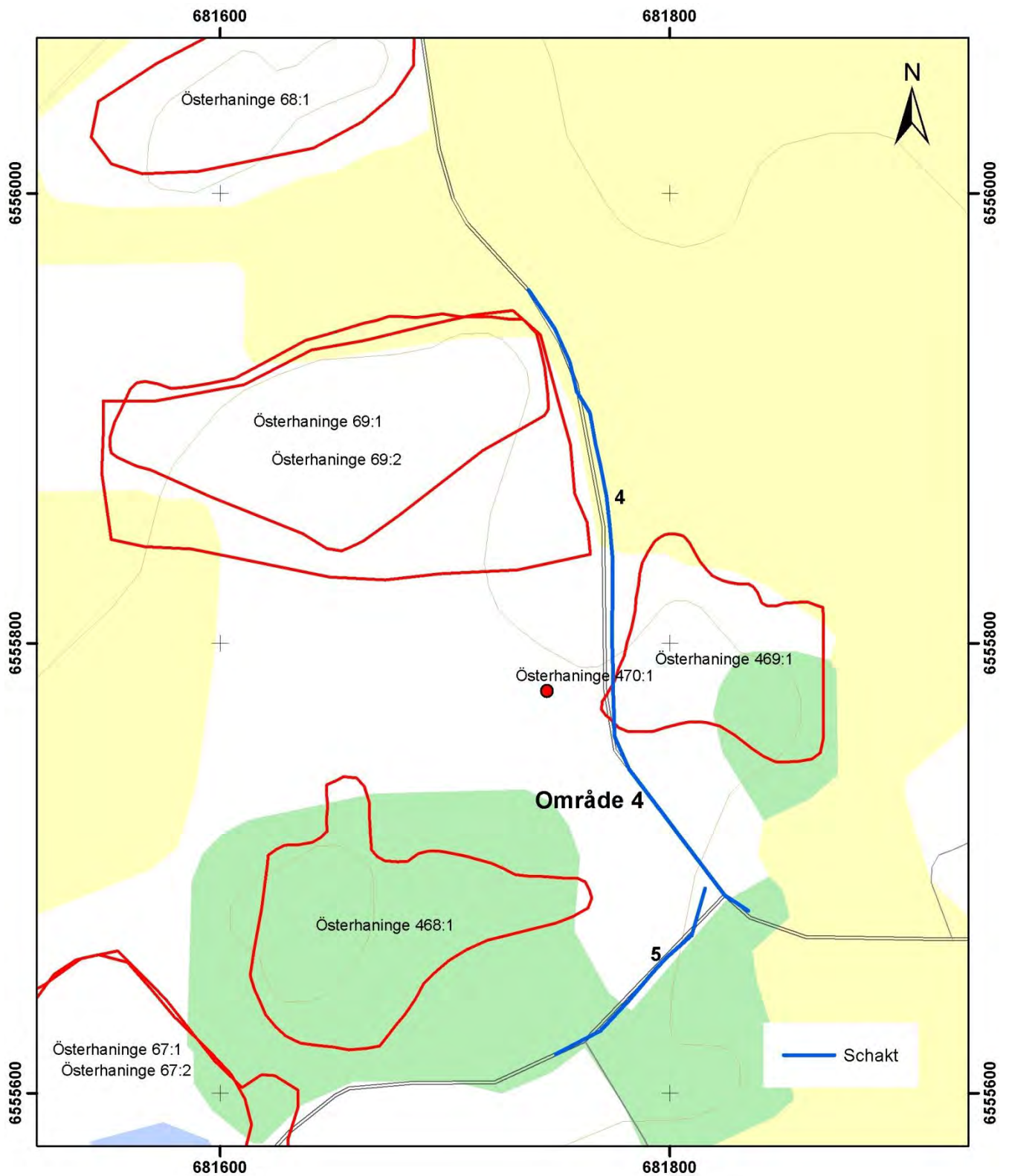
Vid Sanda by passerar ledningen genom bytomten längs befintlig väg. Också Sanda är skriftligt belagd från medeltid, men är fortfarande bebyggd och därför inte registrerad som fast fornlämning. I bytomtens västra kant, på hållar med exponering mot tidigare åker/betesmark, ca 30 m ö.h., ligger en serie hållristningar i form av skålgropsförekomster. Två av dessa ligger nära ledningssträckningen; RAÄ 708 ligger ca 5 m norr om ledningssträckningen och RAÄ 701 ca ytterligare 10 m norr därom.

Inget av antikvariskt intresse framkom i kabelschaktet vilket lagts på södra sidan av en asfaltsväg, i väg diket.

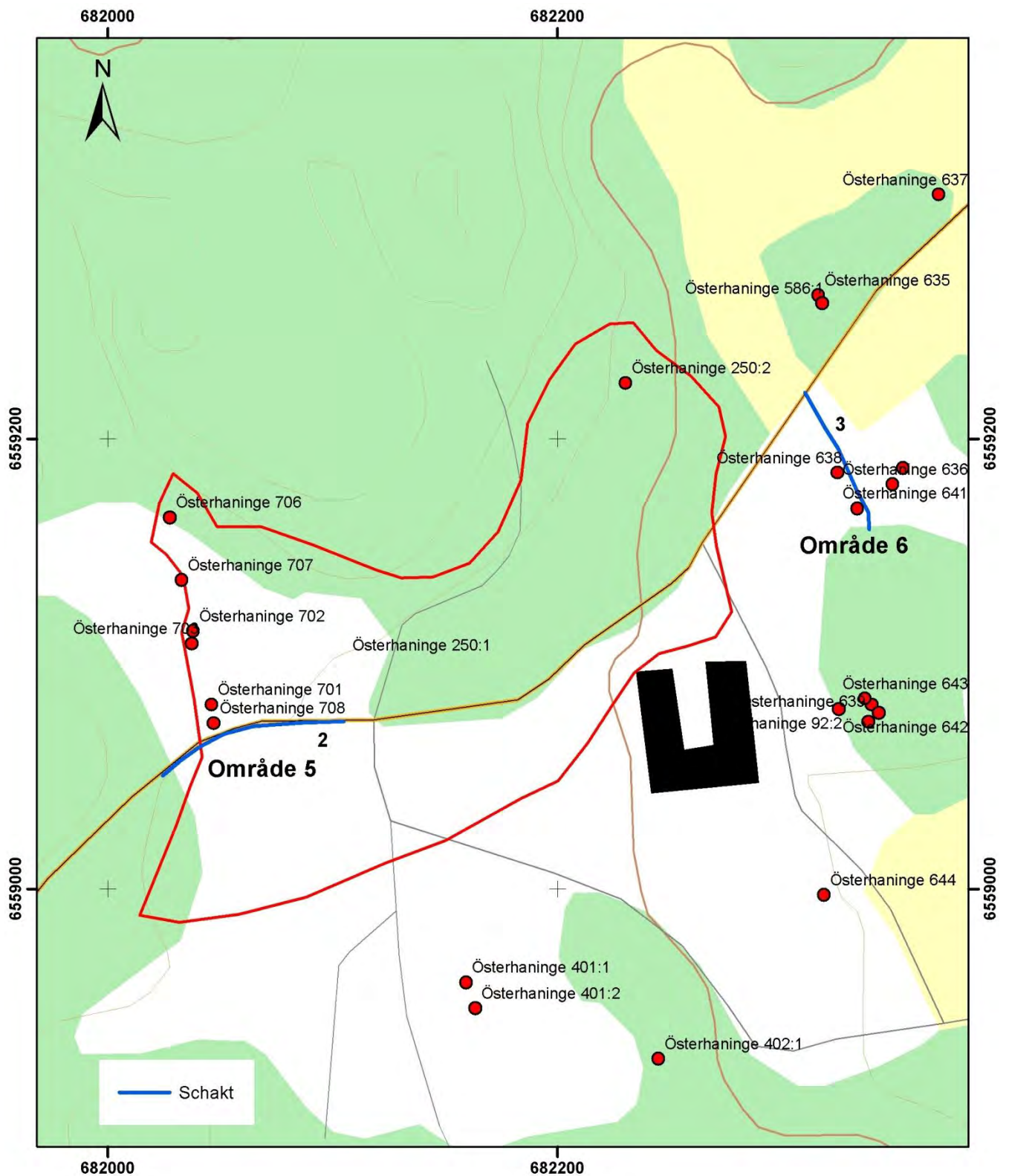
Område 6, RAÄ Österhaninge 638 och 641

I flack betes- och hållmark öster om Sanda bytomt, ca 20–25 m ö.h., finns flera hållristningslokaler i form av skålgropsförekomster registrerade. Ledningen passerar här nära intill två av dessa, RAÄ 638 och 641.

Inget av antikvariskt intresse framkom i kabelschaktet vilket lagts på västra sidan av en mindre bruksväg, i väg diket.



Figur 3. Det område (Område 4) som schaktövervakades markerat med blått (schakt nr 4 och 5).
Skala 1:5 000.



Figur 4. De schakt (Område 5, schakt nr 2 och område 6, schakt nr 3) där antikvarisk kontroll utfördes markerat med blått. Skala 1:5 000.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

FMIS (Fornminnesinformationssystemet, Riksantikvarieämbetet).
[<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>]

Ortnamnsregistret Sofi

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

Otryckta källor

Områden av riksintresse för kulturmiljövården i Stockholms län (AB län) enligt 3 kap 6 § miljöbalken

http://www.raa.se/wp-content/uploads/2012/06/AB_riksintressen.pdf

Litteratur

Strucke, U. 1998. Arkeologisk undersökning: skålgropar och boplatser vid Ribby. Södermanland, Västerhaninge socken, Åby 1:141, RAÄ 360 och 399. UV Mirr Rapport 1998:43.

Strucke, U & Holback, T. 2006. Järn och brons- metallhantverk och boende: Väg 73, sträckan Jordbro-Fors, Södermanland, Österhaninge socken, Åbrunna 1:1, RAÄ 201. Arkeologisk undersökning. UV Mitt Rapport 2006:9.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projekt nr:</i>	KM 12066
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-6154-2012, 2012-05-25
<i>Undersökningsperiod:</i>	2012-12-04, 2013-06-12- 18
<i>Exploateringsyta:</i>	Ca 670 löpmetrar
<i>Personal:</i>	Britta Kihlstedt, Henrik Runeson
<i>Belägenhet:</i>	Kalvsvik 16:1, Årsta 1:4, Sanda 1:1 och Österhaninge-Berga 2:1, Österhaninge socken, Haninge kommun, Södermanland
<i>Kartblad:</i>	10I1g (RT90)
<i>Koordinatsystem:</i>	SWEREF99TM
<i>Koordinater:</i>	x6557000 y681000
<i>Inmättningsmetod:</i>	GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Mätdata förvaras hos KM.
<i>Fynd:</i>	-

BILAGA 1. Schaktbeskrivningar

Område 1. Österhaninge 172:1 och 172:2

Schakt 6. Ca 70×0,5 m brett och ca 0,6–0,7 m djupt. Under ett ca 0,25 m djupt ploglager vidtog gråbrun silt/lera. Kulturindikationer fanns inom två områden. Vid ca 11 m (från väster) fanns en mörkfärgning, ca 0,5 m stor och 0,15 m djup med en fyllning av mörkt gråbrun silt med kolsplitter. Vid 63 m fanns ett ca 0,6 m brett och ca 0,3 m djupt stråk genom schaktet med en fyllning av mörkt, gråbrun silt med kolsplitter och en del stänk av bränd lera. I anläggningen påträffades ett kraftigt korroderat järnföremål samt en bit tegel. I området i anslutning till anläggningen var den övre delen av lagret under plöjan ställvis svagt mörkfärgat med inslag av kolsplitter. Både anläggningarna och lagret är alltför diffusa och osäkra för att kunna bedömas som fornlämningar.

Område 2. Österhaninge 418:1

Schakt 1. 63×0,8 m stort och 0,7 m djupt. Kabelschaktet drogs i en nordsluttning, omedelbart öster om en mindre grusväg, i vägdiket. Omedelbart öster om schaktet vidtar en brant, delvis bestående av berg i dagen.

Från Norr: 0–18 m. Humös brunjord 0,3 m djup följt av ljust brun lerig silt. Få stenar.

18–29 m. Östra delen av schaktet begränsas av berghäll.

29–37. Humös brunjord, 0,3 m djup, följt av ljust brun lerig silt. Få stenar. Från 36–54 m är en telekabel nedgrävd till ett djup av 0,3–0,5 m.

54–63 m. Undergrunden består av grågul lerig silt.

Område 3. Österhaninge 407:1

Ett ej bevakat schakt. 40×ca1,0 m stort. Grävdes av entreprenörer som inte var informerade om att platsen skulle schaktbevakas. Beläget söder om gravfältet Österhaninge 407:1.

Schaktet var igenfyllt fram till 30 m från norr räknat. I söder finns platsen för ett nytt kabelskåp, kring detta var schaktet inte igenfyllt. I profilen kring kabelskåpet syns efter 0,15 m torv ett tjockt lager gulbrun silt, minst 0,6 m tjockt. Efter detta vidtar i söder en kraftig sluttning uppåt mot gravfältet. Ingen sten syns i de omrörda lagren kring de igenfyllda schakten.

Område 4. Österhaninge 69:1–2, 469:1 och 468:1

Schakt 4. 295×0,8 m stort och 0,7 m djupt.

Från söder vid vägkorsning. Schaktet drogs på östra sidan asfaltsvägen, direkt i vägkanten.

0–27 m. Vägfyllning bestående av grovt grus, 0,1–0,2 m tjock följt av mylla, 0,3 m dj och i botten siltig gråbrun lera.

27–60 m. Den grusiga vägfyllningen är här tjockare, 0,4–0,5 m, följt av lerig silt.

60–106 m. Undergrunden är här något stenigare och grusigare.

106–113 m. Berghäll på 0–0,15 m djup.

106–124 m. (ligger närmast begränsningen för gravfältet Östertälje 469:1 och strax öster om högen Östertälje) i myllan fanns enstaka stenar 0,2–0,4 m stora. Stenarna låg dock glest. Vägfyllningen var här 0,2 m tjock följt av mylla 0,3 m och sedan lerig silt.

124–139 m. Berg i dagen på 0–0,3 m djup.

138–161 m. Vägfyllning 0,1–0,2 m följt av mylla 0,1–0,2 m och sedan lerig gråbrun silt.

161–230 m. Åkerkant. Vägfyllning 0,1–0,2 m följt av ploglager 0,3 m och sedan brungrå lera.

230–243 m. Berghäll i botten på 0–0,3 m djup.

243–295 m. Åkermark. Ploglager 0,3 m följt av gråbrun lerig silt.

Schakt 5. 85×0,8 m, 0,7 m djupt. Från vägkorsning i öster

0–10,5 m. Genom djupt dike. Mylla, ca 0,4 m följt av lerig silt. Korsar mindre väg på

10,5–14 m. Vägfyllningen består av asfalt och grus, ca 0,4 m tjockt lager vilket följs av grå lera. Efter 14 m är schaktet draget i vägens södra kant, med samma fyllning som tidigare. I botten under 0,3–0,4 m grå lera finns ställvis gulbrun grusig silt. Från 32 m finns berghäll under leran. Efter 38 m finns inget lerlager, vägfyllningen följs av grusig silt och berghäll på 0,3–0,6 m djup. Från 49 m består botten av schaktet av gulbrun grusig silt. Från 78 m vidtar berghäll i botten av schaktet.

Område 5, RAÄ Österhaninge 701 och 708.

Schakt 2. 82×0,8 m, 0,7 m djup. Söder om asfaltsväg i vägdike som gränsar till betesmark (gammal åkermark). Tjockt lager brunjord (ploglager) 0,35–0,50 m följt av grågul lerig silt. Enstaka stenar längs hela sträckan. Enstaka partier något grusigare.

Område 6, RAÄ Österhaninge 638 och 641

Schakt 3. 78×0,7 m. Schaktet ligger väster om en mindre bruksväg i dess vägbank. Vägbanken är uppbyggd av byggmaterial (tegel, plats, metall o.s.v.). Från norr vid vägkorsning är vägbanken med recent material ca 0,3–0,4 m vilket följs av siltig morän. Därefter är lagret med recent material, 0,7 m djupt.